

Ethnic Perception of Social Justice and its Relevance to John Rawls' Theory of Justice (Case Study: Sunni Kurds of Iran)

Mohammad Heydari^I , Vahid Ghasemi^{II}

 <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29218.2285>

Received: 2024/04/23; Revised: 2024/07/29; Accepted: 2024/08/12

Type of Article: **Research**

Pp: 237-265

Abstract

As one of the fundamental requirements of social life, social justice is considered one of the most complex and controversial phenomena in multi-ethnic and multicultural societies. Hence, one of Iran's main challenges as a multi-ethnic country is achieving ethnic justice. In the IRI state, Sunni Kurds, as an ethnic-religious minority, have had unique experiences related to social justice. In this study, we investigated Iranian Sunni Kurds' perception of social justice and its relevance to John Rawls' theory of justice using a qualitative research approach and the thematic analysis method. The research participants are sixteen Sunni Kurds of Iran. A semi-structured interview was used for data collection. The data are analyzed using a thematic network approach. The research findings show that the participants' perception of social justice has been formulated around four organizing themes, including the definition of justice (justice as equal access to resources and opportunities and justice as entitlement), the perception of justice (theatrical justice), and the expected just society (pluralistic society) and one global theme (justice as pluralism). The research results show the implicit relationship between the participants' definition and perception of social justice and Rawls' theory of justice as fairness. In other words, their definition of justice at the general level follows the principle of "equal opportunity" in Rawls' theory, and their expected just pluralistic society also conforms to a large extent to the well-ordered society, the reasonable pluralism of the democratic society, and Rawls' idea of overlapping consensus.

Keywords: Perception of Social Justice, Sunni Kurds, Justice as Pluralism, Rawls.

I. Postdoctoral researcher, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

II. Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding Author). **Email:** v.ghasemi@ltr.ui.ac.ir

Citations: Heydari, M. & Ghasemi, V., (2025). "Ethnic Perception of Social Justice and its Relevance to John Rawls' Theory of Justice (Case Study: Sunni Kurds of Iran)". *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 13(25): 237-265. <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29218.2285>

Homepage of this Article: https://csr.basu.ac.ir/article_5703.html?lang=en

1. Introduction

Undoubtedly, from the past to the present, one of the main challenges in the society of Iran has been ethnic justice. In recent decades, this issue has become a social problem due to the unequal distribution of resources and opportunities among Iranian ethnic groups. Hence, investigating and explaining ethnic justice is necessary for effective ethnic policy-making. Kurds are one of the ethnic groups in Iran, distinguished from other ethnicities by their linguistic, cultural, and ideological characteristics. The relationship between the Kurds and Iranian states has consistently been challenging. In the IRI state, the intersection of ethnicity and religion has placed Sunni Kurds, as an ethnic-religious minority, in a more marginal position than other ethnic and religious groups.

Empirically, there is ambiguity surrounding the Kurds' perception of social justice. Another important aspect is the theoretical dimension of the Kurds' perception of social justice. This aspect involves determining how their interpretation of social justice aligns with theories related to this phenomenon. One of the essential modern theories for social justice is John Rawls' theory of justice as fairness. According to fundamental ideas in Rawls' theory, such as the social contract, original position, veil of ignorance, and well-ordered society, his theory seems more realistic and comprehensive than other theories related to forming just procedures and structures in a multi-ethnicity society.

In this study, it is assumed that addressing Sunni Kurds' perception of social justice, as well as disambiguating their perception and investigating their relevance to Rawls' theory of justice, can be a starting point to answer this fundamental question: what extent is it possible to use the theory of justice as fairness to realize social justice in Iran's multi-ethnic and multi-religious society? Hence, this research's primary purpose is to clarify the perception of social justice among Sunni Kurds. After that, another research purpose is to determine the relevance between Sunni Kurds' perception of social justice and Rawls' theory of justice.

2. Materials and Methods

We used the thematic analysis method and thematic network approach in this study. The field of study is the social and cultural field, including Sunni Kurds who live in the west and north-west of Iran and have common experiences with social justice. Thus, the research participants are sixteen Sunni Kurds. The purposeful sampling method was used in this study. For the data collection, we used a Semi-structured in-depth interview, and the coding method was used for data analysis. Conventional validation approaches in qualitative research, including validation by members (member check) and external audits, were used to validate the data collection and analysis process and the obtained results.

3. Data

The research findings show that the participants' perception of social justice has

been formulated around four organizing themes and one global theme: 1. The definition of justice (equal access-entitlement): At the general level, research participants emphasize everyone's equal access to resources and opportunities. In contrast, at higher levels, they consider entitlement as the basis for distributing resources and opportunities. According to their definition, any distribution of resources and opportunities at any level is considered fair if such affiliations are abandoned and unfair otherwise. 2. The perception of social justice (theatrical justice): The participants' perception of justice is that social justice has been used by the system and its actors as a fashionable tool in different periods to legitimize the political system. The minimal and superficial experience of justice among the participants is more related to human agents and actors in specific times and places rather than society's existing structures and laws. Thus, they understand this form of justice as theatrical and ritualistic justice that does not follow a specific principle or rule and cannot be generalized to everyone in all conditions and situations. 3. The just (pluralistic) society: Research participants consider a just society as a 'pluralistic society' that recognizes individual, ethnic, religious, linguistic, and ideological differences between people but does not involve any of them in distributing resources and opportunities.

Finally, according to the participants' definition and perception of social justice and their specifications of a just society, the theme of 'justice as pluralism' was selected as the global theme of the research. Pluralism is a perspective in which organizing and formulating the basic structures of a society is considered desirable when every ethnicity or every ideological group has the possibility and the means to protect its specific values and defend its rights at different levels.

4. Discussion

First, based on the research results, there are two different definitions of justice at two levels among the participants. That is to say, their definition of justice at the general level of society and concerning the distribution of resources and opportunities among the general public is equal access for all. So, equal access is the central theme of their definition of social justice at this level. Nevertheless, at higher levels of distributing the resources, opportunities, and, in other words, special privileges, their definition is equivalent to entitlement. So, according to the definition of these people, to achieve social justice at both levels, the distribution of resources and opportunities, regardless of starting and non-starting affiliations, is an inevitable necessity. Second, in response to the question related to the Sunni Kurds' perception of social justice, their perception can be explained and interpreted based on the theatrical or ritualistic justice theme. Indeed, the participants' perception of their experienced justice is a thin and superficial layer of justice, which is more similar to a performance by the agents and actors of the political structure than the realization of real justice expected by them. Third, the Sunni Kurds' desirable just society is pluralistic and free from ethnic, religious, and

ideological affiliations. Its only criterion in distributing resources, opportunities, and advantages is people's humanity at lower levels and their ability, competence, and expertise at higher levels.

5. Conclusion

In response to this question, what is the relevance between the Sunni Kurds' perception of social justice and Rawls' theory of justice?' However, research participants do not explicitly reference the fundamental ideas and principles of Rawls' theory. However, they consider the veil of ignorance when they say resources and opportunities should be distributed between members of society regardless of starting [such as sexual, ethnic, language, religious, and social class] and non-starting [such as political and ideological] affiliations, as Rawls imagines that no one knows his starting places and affiliation in the veil of ignorance. They implicitly consider the basic structure of society because, in their opinion, a just or unjust society directly depends on how the main institutions distribute resources and opportunities. Their definition of justice at the public level aligns with Rawls' principle of fair equality of opportunities. There is a close relationship between the pluralistic society considered by the participants and the just, well-ordered, and democratic society emphasized by Rawls. Also, the just pluralistic society considered by participants is the same well-ordered and just society considered by Rawls because the liberties related to equal citizenship are inviolable. Moreover, the pluralism emphasized by the research participants can only be realized in a democratic society based on the rule of law. Finally, in response to this question: can the theory of justice as fairness serve as a starting point for resolving disputes related to social justice and achieving a just society in Iran's multi-ethnic and multi-religious context? Regardless of the attitudes and perceptions of various Iranian ethnicities or groups, this can only be realized if the basic structures and society envisioned by Rawls are established.

Acknowledgments

This article is an extract from the sociology postdoctoral research at the University of Isfahan under contract number 69/98. The University of Isfahan funded this study. Thus, the authors would like to thank the deputy of research and technology.

Conflict of Interest

This article has no conflict of interest.

Observation Contribution

This article, which is derived from postdoctoral research, was written by Mohammad Heydari as a researcher and Vahid Ghasemi as a supervisor.

صفحهٔ اصل، مقاله در سامانهٔ نشریه: https://csr.basu.ac.ir/article_5703.html

۱. مقدمه

عدالت اجتماعی به عنوان یکی از بنیادی‌ترین و مهم‌ترین الزامات زندگی اجتماعی بشر، از پیچیده‌ترین و پرمناقشه‌ترین پدیده‌ها در طول تاریخ جوامع انسانی محسوب می‌شود؛ از یک سو این مفهوم به دلیل پیچیدگی و وسعت دلالت آن همواره از موضوعات مورد توجه و چالش برانگیز از زمان باستان تا معاصر بوده است، به نحوی که پرسش از چیستی عدالت به عنوان یکی از پرسش‌های محوری فلسفه سیاسی کماکان مطرح است. از سوی دیگر، جوامع مختلف در طول تاریخ سعی کرده‌اند ساختارهای بنیادین جامعه خود را به گونه‌ای ساماندهی کنند که منجر به شکل‌گیری رویه‌های عادلانه و در نتیجه تحقق جامعه عادلانه برای شهروندان شود. با این حال، هنوز یکی از چالش‌های اصلی جوامع انسانی بالأخص جوامع متکثر و چندقومی در دوران مدرن موضوع عدالت اجتماعی و چگونگی دستیابی به جامعه عادلانه است.

در جوامع چندفرهنگی به دلیل گرایش‌های مرتبط با تنوع، پیگیری عدالت اجتماعی با چالش‌های متعددی مواجه است (کی‌ملیکا، ۲۰۱۸: ۵۳). ایران نیز از جمله کشورهایی با پیشینه تاریخی طولانی است که همواره زیستگاه قومیت‌های مختلف با ویژگی‌های فرهنگی متفاوت بوده است و تنوع قومی به عنوان یک واقعیت تاریخی با جغرافیای این سرزمین پیوند عمیق و ناگسستنی دارد. براساس تعریف «گیدنز»^۲ از قومیت به عنوان پدیده‌ای دارای معنای مطلقاً اجتماعی با چشم‌اندازها و رفتارهای فرهنگی متمایزکننده و متمایز شونده (گیدنز، ۲۰۰۶: ۴۸۷)، ایران به عنوان جامعه‌ای چندقومی، متکثر و تا حد زیادی متمایز به لحاظ اجتماعی، فرهنگی و زبانی شناخته می‌شود (آقاجانیان، ۱۹۸۳؛ امان‌الهی، ۲۰۰۵)؛ از این رو، یکی از چالش‌های اساسی در جامعه ایران از گذشته تاکنون موضوع عدالت اجتماعی در بین اقوام بوده است. این موضوع در دهه‌های اخیر به دلیل توزیع نابرابر منابع و فرصت‌ها در بین اقوام ایرانی به مسئله‌ای اجتماعی تبدیل شده؛ بنابراین واکاوی و تبیین آن برای سیاست‌گذاری قومی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

گُردها به عنوان یکی از گروه‌های قومی ساکن در ایران با پیشینه تاریخی حدود سه هزار سال (رادپی و رز، ۲۰۱۷) و دارای جمعیتی بین ۱۰ تا ۱۲ میلیون نفر (حدود ۱۲ تا ۱۵٪ جمعیت ایران)، (حسینیان، ۲۰۲۱: ۵). با تفاوت‌های زبانی، فرهنگی و ایدئولوژیک از دیگر گروه‌های قومی متمایز می‌شوند (کوهی و کمالی، ۲۰۰۳؛ مک‌دوال، ۲۰۰۴؛ رادپی و رز، ۲۰۱۷؛ حسینیان، ۲۰۲۱). روابط بین کردها و دولت‌ها در ایران همواره چالش برانگیز بوده است؛ به این معنا که اغلب دولت‌ها از گذشته تاکنون در تلاش برای تحکیم قدرت و تمرکزگرایی، مواضع مشابهی را در قبال مطالبات سیاسی، اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی کردها اتخاذ کرده‌اند (کوهی کمالی، ۲۰۰۳؛ مک‌دوال، ۲۰۰۴؛ حسینیان و استنسفلد،

۲۰۲۲). در حکومت جمهوری اسلامی، عامل مذهب نقش بسزایی در تشدید تنش بین گروه‌های اهل تسنن ایران و رهبری مذهبی شیعه داشته است (انتصار،^۷ ۱۹۸۴: ۹۲۴). بر این اساس، در سالیان اخیر، گروه‌های اهل تسنن تجربه منحصربه‌فردی در خصوص عدالت اجتماعی در ایران داشته‌اند. از آنجایی که زبان و مذهب عوامل تمایزبخش و تبعیض‌آمیز در بین اقوام ایرانی در دوره‌های مختلف تاریخی هستند (آقاجانیان، ۱۹۸۳: ۱۹۸۳؛ امان‌الهی، ۲۰۰۵؛ محمدپور و سلیمانی، ۲۰۲۰). گروه‌های اهل تسنن هم‌زمان این دو عامل را دارند؛ به عبارت دیگر، با تسلط جمهوری اسلامی بر ساختار سیاسی ایران و صورت‌بندی ساختارهای بنیادین جامعه مبتنی بر مبانی معرفتی دین اسلام (به صورت مشخص آموزه‌های مذهب شیعه) و ارزش‌های قوم فارس، شهروندان دیگر اقوام [غیرفارس] و مذاهب [غیرشیعی] ایرانی به نوعی به حاشیه رفته‌اند و به اشکال مختلف سهم آن‌ها از منابع و فرصت‌های موجود جامعه محدود شده است (انتصار، ۱۹۸۹؛ بیلدیز و تایسی^۸، ۲۰۰۷؛ محمدپور و سلیمانی، ۲۰۲۰)؛ درواقع، اگرچه قانونی اساسی جمهوری اسلامی برای همه اقلیت‌های قومی حقوق مساوی قائل شده است [ماده ۱۹]، اما در عمل محقق نشده است (بیلدیز و تایسی، ۲۰۰۷: ۳۱). همان‌گونه که اشاره شد، گروه‌های اهل تسنن به دلیل تلاقی دو مؤلفه قومیت و مذهب نسبت به سایر گروه‌های قومی و مذهبی در ایران در یک وضعیت حاشیه‌ای تری قرار دارند. موقعیت حاشیه‌ای این قوم و در نتیجه میزان بهره‌مندی محدود آن‌ها از منابع و فرصت‌های موجود جامعه، منجر به شکل‌گیری چالش‌های متعدد بین آن‌ها و ساختار سیاسی در دهه‌های گذشته شده است. یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین موضوعات مورد چالش و مناقشه بین شهروندان قوم گُرد و ساختار سیاسی موجود که منشأ شکل‌گیری بسیاری از تنش‌ها و تحرکات قومی [گُردها] به شمار می‌رود، مربوط به تعریف عدالت اجتماعی و مکانیسم‌های شکل‌گیری جامعه عادلانه است.

پژوهش‌های مرتبط با موضوع عدالت در بین گروه‌های قومی و نژادی که اغلب بر رابطه بین نژاد و انواع عدالت [اجتماعی، کیفری، سرزمینی، سازمانی و...] تمرکز دارند، دارای سابقه طولانی هستند و با اهداف و روش‌های متفاوتی در کشورهای مختلف (روبرتز و دووب^۹، ۱۹۹۷؛ شلبی^{۱۰}، ۲۰۰۴؛ گای^{۱۱}، ۲۰۱۱؛ ماروان^{۱۲}، ۲۰۱۹) به انجام رسیده‌اند. در ایران نیز با وجود این که پژوهش‌های متعددی در خصوص عدالت و انواع آن در بین گروه‌های مختلف انجام شده است؛ ولی پژوهش‌های مرتبط با عدالت قومی انگشت‌شمار و قابل تقسیم‌بندی به دو دسته اصلی هستند؛ نخست، پژوهش‌هایی که به صورت منطقه‌ای و ملی درک اقوام ایرانی را از عدالت و عدالت اجتماعی مورد مطالعه، بررسی و مقایسه قرار داده‌اند؛ برای مثال، «یعقوبی» (۱۳۸۸) در پژوهش خود به این

نتایج دست‌یافته است که بین اقوام ایرانی به لحاظ احساس عدالت تفاوت معناداری وجود ندارد؛ به عبارت دیگر، میانگین احساس عدالت همه اقوام ایرانی تقریباً شبیه به میانگین احساس عدالت در کل جامعه است. درخصوص معیارهای عدالت (نیاز^۳، شایستگی^۴ و برابری^۵) نیز تفاوت چندانی بین اقوام مختلف وجود ندارد. «بلالی» (۱۳۸۹) در پژوهش خود به این نتیجه دست‌یافته است که تخصیص بودجه برای استان‌های ترک‌نشین و کردنشین، نه تنها با استان‌های دیگر تفاوت زیادی ندارد؛ بلکه در بسیاری از موارد نیز بالاتر از سایر استان‌ها بوده است. در موج سوم پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (۱۳۹۴) به عنوان جدیدترین موج این پیمایش ملی در ایران، توزیع درصدی استان‌های کردنشین در پاسخ به پرسش‌های مربوط به پنداشت از عدالت در وضعیت مطلوبی نیست و بیشتر به سمت بی‌عدالتی تمایل دارد. دوم، پژوهش‌هایی که به طور مشخص با تمرکز بر عدالت اجتماعی در بین قوم‌گرد انجام شده‌اند؛ برای مثال «نوابخش» و «گراوند» (۱۳۹۰) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که احساس عدالت اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و منزلتی در بین شهروندان‌گرد در حد متوسط به پایین برآورد می‌شود؛ هم چنین با توجه به نتایج این پژوهش میانگین ابعاد احساس عدالت به ترتیب از بالا به پایین شامل احساس عدالت سیاسی، منزلتی، فرهنگی و اقتصادی است. «طالبی» و «علی‌زاده» (۱۳۹۷) در پژوهشی به این نتیجه دست‌یافته‌اند که تجربه دانشگاه برای دانشجویان‌گرد دربردارنده وجوه قابل توجهی از حس تبعیض، نابرابری و طرد قومی در هر دو ساحت رسمی و غیررسمی دانشگاه است. آن‌ها عموماً تبعیض و نابرابری قومی را در دو محور زبان‌کردی و مذهب تسنن تجربه می‌کنند. با این وجود، نخست دیدگاه روشن و واقع‌بینانه‌ای نسبت به درک و تجربه قوم‌گرد اهل تسنن از عدالت اجتماعی وجود ندارد. به این دلیل که مطالعات مربوط به موضوع عدالت اجتماعی در بین این قوم بسیار محدود و اغلب با رویکرد از بیرون (اتیک^۶) به انجام رسیده‌اند که منجر به درک ناقصی از تعریف و تفسیر آن‌ها از عدالت اجتماعی در سطح تجربی شده است؛ بنابراین، کماکان درک آن‌ها از عدالت اجتماعی به لحاظ تجربی در یک وضعیت مبهم قرار دارد و فهم جامع‌تر و دقیق‌تر این پدیده در بین آن‌ها مستلزم استفاده از رویکرد از درون (امیک^۷) است. جنبه مهم دیگر، بُعد نظری درک و تفسیر گردها از عدالت اجتماعی است. این جنبه مستلزم تعیین چگونگی ارتباط و نسبت بین درک و تفسیر آن‌ها از عدالت اجتماعی با نظریه‌های عدالت است؛ بنابراین، تعیین ارتباط و نسبت درک گردهای اهل تسنن از عدالت اجتماعی با این نظریه‌ها امکان استفاده از مفروضات و الزامات این رویکردهای نظری برای پاسخ‌گویی علمی و واقع‌بینانه به مطالبات آنان را به نحو مطلوبی فراهم می‌کند.

نظریه‌های متعددی در حوزه عدالت اجتماعی وجود دارد که می‌توان بر مبنای آن درک اقوام ایرانی از جمله قوم گُرد را تفسیر نمود. یکی از نظریه‌های شاخص حوزه عدالت در دنیای مدرن، نظریه عدالت به مثابه انصاف^{۱۸} «جان رالز»^{۱۹} است؛ از یک سو، بنا به نظر صاحب نظران و متفکران، نظریه عدالت رالز نقطه عطفی در فلسفه سیاسی معاصر به شمار می‌رود (نوزیک^{۲۰}، ۱۹۷۴؛ ولف^{۲۱}، ۱۹۷۷). از سوی دیگر، با توجه به انگاره‌های بنیادین نظریه رالز همانند «قرارداد اجتماعی»^{۲۲}، «وضعیت آغازین»^{۲۳}، «حجاب جهل»^{۲۴} و «جامعه به سامان»^{۲۵} به نظر می‌رسد نظریه عدالت او دیدگاه واقع‌بینانه‌تر و جامع‌تری برای شکل‌گیری ساختار و رویه‌های عادلانه در جوامع چندقومی نسبت به سایر نظریه‌های عدالت ارائه می‌کند؛ هم‌چنین، به نظر می‌رسد نظریه رالز کاربردهای مهمی برای مسائل و چالش‌های نژادی معاصر - هم‌چون: مجاز بودن پیش‌داوری نژادی^{۲۶}، منصفانه بودن تبعیض مثبت^{۲۷} و اجرای قوانین ضد تبعیض - داشته باشد (شلی، ۲۰۰۴: ۱۶۹۷). علاوه بر این، بنا به نظر «ساری»^{۲۸} محققان می‌توانند از چهار پرسش اساسی رالز برای شناسایی پرسش‌های پژوهشی و جستجوی راه‌حل‌های علمی براساس نظریه وی در تحلیل بی‌عدالتی استفاده کنند. حوزه‌های کلیدی عدالت کدام‌اند؟ چه مشکلاتی در عدالت ظاهر می‌شوند؟ اصول عدالت که باید رعایت شود چیستند؟ و چگونه باید به عدالت دست‌یابیم؟ برای پاسخ به پرسش اول و دوم، محققان می‌توانند از ساختار بنیادین جامعه در نظریه رالز استفاده کنند. درخصوص پرسش بنیادین سوم، رالز دو اصل عدالت و در مرحله بعد برای پاسخ به پرسش چهارم دو انگاره وضعیت آغازین و حجاب جهل را ارائه کرده است (ساری، ۲۰۲۰: ۲۱۶-۲۱۵). علاوه بر آن چه درخصوص اهمیت نظریه عدالت رالز ذکر شد، باوجود ترجمه همه متون مربوط به این نظریه و انتشار آثار متعدد علمی [در ساحت نظری] درباره آن در ایران، از یک سو این نظریه جایگاهی در حوزه سیاست‌گذاری عدالت اجتماعی در نظام سیاسی ایران نداشته است و از سوی دیگر به لحاظ تجربی پژوهشی درخصوص نسبت میان درک و تعریف ایرانیان (بالأخص اقوام ایرانی) از عدالت اجتماعی با این نظریه، انگاره‌ها و اصول آن انجام نشده است.

بنابراین، در مطالعه حاضر فرض بر این است که پرداختن به درک و فهم قوم گُرد اهل تسنن از عدالت اجتماعی، ابهام‌زدایی از درک آن‌ها و بررسی نسبت این [درک] با نظریه عدالت رالز می‌تواند به عنوان نقطه عزمی برای پاسخ به این پرسش بنیادین باشد که تا چه اندازه امکان به‌کارگیری این نظریه و اصول آن برای پایان‌بخشیدن به مناقشات قومی در حوزه عدالت اجتماعی و تحقق جامعه عادلانه در نظام سیاسی ایران

وجود دارد؟ از این‌رو، براساس اولین وظیفه پژوهش جامعه‌شناختی عدالت که شامل توصیف مفهوم و درک جامعه از عدالت است (لیبیچ و سوئر^{۲۹}، ۲۰۱۶: ۳۹).

پرسش‌های پژوهش: با توجه به این‌که درک مردم از پدیده‌های اجتماعی [ازجمله عدالت اجتماعی] تا حد زیادی به شرایط اجتماعی آن‌ها بستگی دارد، مطالعه حاضر با مدنظر قرار دادن جامعه ایران به عنوان جامعه‌ای متکثر و چندقومیتی با میزان بهره‌مندی متفاوت و نابرابر از منابع و فرصت‌ها و با اتخاذ رویکرد تفسیری و نگاه از درون و تمرکز بر قوم‌گرد اهل تسنن به دنبال این بوده است که به این پرسش‌ها پاسخ دهد: ۱. قوم‌گرد اهل تسنن چه تعریفی از عدالت اجتماعی دارند؟ ۲. برداشت یا ادراک آن‌ها از عدالت اجتماعی چیست؟ ۳. جامعه عادلانه مدنظر آن‌ها چه جامعه‌ای است؟ ۴. درک آن‌ها از عدالت اجتماعی چه نسبتی با نظریه عدالت جان رالز دارد؟

۲. چارچوب مفهومی

از آنجایی‌که هدف نهایی پژوهش حاضر واکاوی نسبت درک قوم‌گرد اهل تسنن از عدالت اجتماعی با نظریه عدالت به مثابه انصاف جان رالز است؛ بنابراین انگاره‌های بنیادین نظریه عدالت رالز ازجمله: تعریف عدالت، وضعیت آغازین، حجاب جهل، ساختار بنیادین جامعه^{۳۰}، اصول عدالت و ویژگی‌های جامعه عادلانه در نظریه وی مدنظر قرار گرفته است. موضوع اولیه و اصلی عدالت نزد رالز ساختار بنیادین جامعه، یا به تعبیر دقیق‌تر این است که نهادهای اجتماعی اصلی به چه شیوه‌ای حقوق و تکالیف اساسی را میان افراد توزیع و نحوه تقسیم سودهای برآمده از همکاری اجتماعی را تعیین می‌کنند (رالز، ۱۳۹۶: ۴۷). بنا به نظر رالز در نظریه عدالت^{۳۱} وضعیت آغازین، همان وضعیت حاکم ابتدایی مناسبی است که تضمین می‌کند توافق‌های بنیادین حاصل‌شده در آن منصفانه است (رالز، ۱۳۹۶: ۵۶)؛ و در حجاب جهل رالز تصور می‌کند «هیچ‌کس از موقعیت خاص خود در جامعه، طبقه یا جایگاه اجتماعی خویش اطلاع ندارد»؛ علاوه بر این، هیچ‌کس نمی‌داند «شانس او در توزیع توانایی‌ها و امتیازات طبیعی» چگونه است. سوم این‌که، هیچ‌کس نمی‌داند «چه برداشتی از خیر دارد» یا «جزئیات برنامه عقلانی زندگی» خودش چیست (لاوت^{۳۲}، ۱۳۹۶: ۱۲۲).

رالز در نظریه عدالت میان مفهوم عدالت و برداشت از عدالت تمایز قائل می‌شود و می‌گوید مفهوم عدالت به معنای برقراری توازن مناسب میان درخواست‌های رقیب است و برداشت از عدالت مجموعه‌ای از اصول به هم پیوسته برای شناسایی ملاحظات دخیل در تعیین این توازن است؛ درواقع مفهوم عدالت به وسیله نقش آن در تخصیص حقوق و تکالیف و تعیین توزیع مناسب سودهای اجتماعی تعریف می‌شود

و هر برداشتی از عدالت تفسیری از همین نقش است. بر این اساس از نظر وی عدالت در معنای عام آن عبارتست از: حذف امتیازات بی‌وجه و ایجاد تعادلی واقعی میان خواسته‌های متعارض انسان‌ها، در ساختار یک نهاد و اجتماع است (رالز، ۱۳۹۶: ۵۰). درخصوص نظریه عدالت به مثابه انصاف، باید گفت ایده اصلی و محوری رالز نخست اصول عدالت مورد توافق افراد یک جامعه در وضعیت آغازین خود و سپس انطباق ساختار بنیادین جامعه با این اصول توافق شده است. بر این اساس، عدالت به مثابه انصاف مستلزم شرایط زیر است؛ ۱. هر کس حقی برابر در برخورداری از گسترده‌ترین نظام آزادی‌های اساسی برابر دارد، نظامی که با نظام آزادی‌ای از همین دست برای دیگران سازگار است. ۲. نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی باید به گونه‌ای سامان داده شوند که هم: الف) بتوان انتظار داشت که به سود همگان تمام شوند، و هم: ب) برای موقعیت‌ها و مناصبی که باب‌شان به روی همه گشوده است، در نظر گرفته شوند (رالز، ۱۳۹۶: ۹۳). این دو اصل بازگوکننده تصویری کلی از عدالت هستند مبنی بر این که همه خواسته‌های اولیه اجتماعی - آزادی، فرصت، درآمد، ثروت و اساس عزت نفس - را باید به تساوی توزیع کرد مگر آن که توزیع نابرابر هر یک از این خواسته‌ها یا همه آن‌ها به نفع کم‌برخوردترین^{۳۳} افراد باشد (تالیس^{۳۴}، ۱۳۹۷: ۷۰).

رالز در نظریه عدالت می‌گوید این اصول در وهله اول به ساختار بنیادین جامعه اطلاق می‌شوند، نحوه تخصیص حقوق و تکالیف را تعیین، و شیوه توزیع سودهای اجتماعی و اقتصادی را سامان می‌دهند (رالز، ۱۳۹۶: ۹۳)؛ از این رو، رالز در لیبرالیسم سیاسی^{۳۵} بیان می‌کند که دو اصل عدالت بیانگر نوع برابری خواهانه‌ای از لیبرالیسم بر پایه سه عنصراند؛ این عناصر عبارتند از: الف) تضمین ارزش منصفانه آزادی‌های سیاسی، به گونه‌ای که این آزادی‌ها صوری محض نباشند؛ ب) برابری منصفانه فرصت؛ و پ) اصل تفاوت^{۳۶}، که برپایه آن نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی مرتبط با مناصب و مسئولیت‌ها باید چنان سامان یابند که آن نابرابری‌ها، هراندازه که هستند، بیشترین سود را برای کم‌بهره‌ترین اعضای جامعه داشته باشند (رالز، ۱۳۹۳: ۸۵). درواقع، اصل آزادی^{۳۷} تصریح می‌کند که هرکسی استحقاقی برابر نسبت به نظام آزادی‌های بنیادین برابر دارد و آزادی اعطاء شده در این نظام باید تا حد امکان گسترده دامن باشد. اصل فرصت برابر^{۳۸} اقتضاء می‌کند که مناصب و مشاغل امتیازآفرین اقتصادی و اجتماعی به روی همگان گشوده باشد و اصل تفاوت ضامن این است که نابرابری‌ها در توزیع به نفع کم‌نصیب‌ترین افراد باشد (تالیس، ۱۳۹۷: ۷۱). جامعه مطلوب برای تحقق اصول عدالت، جامعه‌ای بسته^{۳۹}، به سامان و دموکراتیک است؛ به عبارت دیگر، اصول عدالت برای جامعه‌ای تعریف و پیش‌بینی شده است که مستقل است و پیوندی با دیگر جوامع ندارد [فارغ از پیوندهایی که با جوامع

دیگر دارد در نظر گرفته می‌شود، برداشتی عمومی از عدالت به شیوه مؤثر آن را سامان می‌دهد (جامعه به سامان) و نوعی دموکراسی قانونی مدرن بر آن حاکم است (رالز، ۱۳۹۳؛ ۱۳۹۶). در نهایت این که از نظر رالز جامعه عادل جامعه‌ای است که آزادی‌های مربوط به مقام شهروندی برابر را ثابت و نقض ناپذیر می‌داند؛ حقوقی که عدالت ضامن آن‌هاست، نه دستخوش معاملات سیاسی می‌شوند و نه تابع محاسبات منافع اجتماعی‌اند (رالز، ۱۳۹۶: ۴۴)؛ بر این اساس می‌توان گفت نظریه عدالت رالز با ساختار بنیادین جامعه شروع می‌شود و به این ساختار تعلق دارد. این ساختار در وضعیت آغازین، بیرون از اقدامات محتمل جهان اجتماعی، در پشت حجابِ چهل و طبق معیارهای کاملاً بی‌طرفانه توسط افراد عاقل و آزادی که منافع و علائق خود را پیگیری می‌کنند، صورت‌بندی می‌شود. اصول عدالت مدنظر رالز برپایه سه عنصر اصلی تضمین ارزش منصفانه آزادی‌های سیاسی، برابری منصفانه فرصت‌ها و وجود نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی مرتبط با مناصب و مسئولیت‌ها به نفع کم‌برخوردارترین اعضای جامعه قرار دارد. جامعه مطلوب برای تحقق اصول عدالت، جامعه‌ای بسته، به سامان و دموکراتیک می‌باشد. در نهایت نیز جامعه عادل مدنظر رالز جامعه‌ای است که در آن آزادی‌های مربوط به مقام شهروندی برابر، ثابت و نقض ناپذیر است.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع تجربی و در چارچوب روش‌شناسی کیفی قرار دارد؛ به عبارت دیگر، این پژوهش با استفاده از روش «تحلیل مضمون»^{۴۰} و رویکرد «شبکه مضامین»^{۴۱} انجام شده است. در این رویکرد که توسط «آتراید-استرلینگ»^{۴۲} (۲۰۰۱) ارائه شده است براساس روندی مشخص، «مضامین پایه»^{۴۳} (کدها و نکات کلیدی موجود در متن)، «سازمان‌دهنده»^{۴۴} (ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و «فراگیر»^{۴۵} (اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل) را نظام‌مند می‌کند؛ سپس این مضامین به صورت نقشه‌های «شبکه تارنما»^{۴۶}، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود. در پژوهش حاضر نیز ابتدا مضامین پایه بر مبنای نکات کلیدی مرتبط با موضوع پژوهش استخراج و از تلخیص و ترکیب مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و در ادامه از طریق ترکیب مضامین سازمان‌دهنده و هم‌چنین کشف اصول حاکم بر داده‌های پژوهش، مضمون فراگیر مرتبط با پدیده مورد مطالعه استخراج و در نهایت شبکه مضامین مربوط به مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر ترسیم شده است. قابل ذکر است فرآیند کدگذاری و ساماندهی کدها، مفاهیم و مضامین استخراج‌شده با استفاده از نسخه ۲۰۲۰ م. نرم‌افزار MAXQDA صورت‌گرفته است.

میدان پژوهش میدانی اجتماعی - فرهنگی شامل استان‌های کردنشین غرب و شمال غرب ایران، از جمله: کردستان، کرمانشاه و آذربایجان غربی است که افراد با تعلق مذهبی اهل تسنن و دارای تجربه مشترک از عدالت اجتماعی در آنجا زندگی می‌کنند. از آنجایی که برای گردآوری اطلاعات در پژوهش کیفی محقق با افرادی تماس برقرار می‌کند که در زمینه موضوع مورد مطالعه یا جنبه‌هایی از آن دارای اطلاعات و شناخت مناسب و نسبتاً کافی باشند. مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر ۱۶ نفر از قوم کرد اهل تسنن شامل ۹ نفر مرد و ۷ نفر زن، دارای تحصیلات کارشناسی و بالاتر هستند که در زمینه موضوع مورد مطالعه و در راستای اهداف پژوهش امکان ارائه اطلاعات غنی و تفصیلی را داشته‌اند.

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان پژوهش (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Table 1. Characteristics of research participants (Authors, 2023).

ردیف	جنس	سن	تحصیلات	استان	شغل
۱.	مرد	۳۷	دکتری	کرمانشاه	پژوهشگر
۲.	زن	۳۶	کارشناسی ارشد	کردستان	خانه‌دار
۳.	زن	۳۴	کارشناسی	کردستان	کارمند
۴.	مرد	۳۶	دکتری	کردستان	مدرس دانشگاه
۵.	مرد	۳۵	دکتری	کرمانشاه	عضو هیئت علمی
۶.	زن	۳۹	کارشناسی ارشد	کرمانشاه	آزاد - بیمه
۷.	مرد	۳۹	دکتری	آذربایجان غربی	پژوهشگر
۸.	مرد	۳۷	کارشناسی ارشد	کرمانشاه	دیبر
۹.	مرد	۳۴	کارشناسی ارشد	آذربایجان غربی	کارمند
۱۰.	زن	۳۸	کارشناسی	کردستان	دیبر
۱۱.	مرد	۳۶	کارشناسی	کرمانشاه	کارمند
۱۲.	مرد	۳۶	کارشناسی ارشد	کردستان	نویسنده
۱۳.	زن	۳۵	کارشناسی	آذربایجان غربی	خانه‌دار (خیاط)
۱۴.	مرد	۳۱	کارشناسی	آذربایجان غربی	کارمند
۱۵.	زن	۳۷	کارشناسی ارشد	کردستان	خانه‌دار
۱۶.	زن	۳۵	کارشناسی ارشد	کرمانشاه	دیبر

با توجه به ماهیت پژوهش‌های کیفی (کشف ماهیت یک پدیده) و همچنین گزینشی بودن راهبرد نمونه‌گیری برای کشف پدیده مورد مطالعه از شیوه نمونه‌گیری هدفمند استفاده گردید. قابل ذکر است برای دسترسی به مشارکت‌کنندگان پژوهش در ابتدا از طریق مطلعین کلیدی و در ادامه از نمونه‌گیری زنجیره‌ای^{۴۷} استفاده شد. به این معنا که ابتدا از طریق افراد مطلع و آگاه نمونه‌های اولیه معرفی و در ادامه صاحب‌ه‌شوندگان پژوهش نیز افرادی را معرفی می‌کردند.

تکنیک مورد استفاده برای گردآوری داده‌ها، «مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته»^{۴۸} است. با هر یک از مشارکت‌کنندگان پژوهش، مصاحبه‌ای در حدود یک ساعت تا یک ساعت و ۱۵ دقیقه به انجام رسید. پروتکل مصاحبه شامل برخی از سؤالات زمینه‌ای و چند سؤال اصلی و کلیدی در ارتباط با اهداف و پرسش‌های اصلی پژوهش بود. مصاحبه با مشارکت‌کنندگان پژوهش ضبط و به صورت متن پیاده‌سازی و با استفاده از ابزارهای تجزیه و تحلیل رایج در پژوهش‌های کیفی و روش تحلیل مضمون (کدگذاری) تحلیل شدند. برای اعتباربخشی به فرآیند گردآوری و تحلیل داده‌ها و همچنین نتایج به دست آمده، از دو شیوه «اعتباریابی توسط اعضا»^{۴۹} (دریافت بازخورد از مشارکت‌کنندگان پژوهش) و ارزیابی یا «بازرس خارجی»^{۵۰} (کرسول و میلر^{۵۱}، ۲۰۰۰) استفاده شد. نخست صحت یافته‌های پژوهش توسط تعدادی از افراد مورد مطالعه تأیید شد. در ادامه، علاوه بر پژوهشگر، فرد دیگری [از کردهای اهل تسنن و آشنا با رویکردهای کیفی پژوهش] نیز فرآیند کدگذاری، تحلیل داده‌ها و استخراج مضامین پژوهش را کنترل و براساس نظر ایشان یافته‌های پژوهش مورد بازبینی و بازنگری قرار گرفت.

۴. یافته‌ها

یافته‌های پژوهش بر مبنای الزامات مرتبط با رویکرد شبکه مضامین، در سه مرحله یا سطح به شرح پیش‌رو گزارش شده است؛ نخست مفاهیم و مضامین اصلی شناسایی شده حاصل از کدگذاری داده‌ها در راستای هدف اصلی پژوهش (درک کردهای اهل تسنن از عدالت اجتماعی) در قالب: مفاهیم اولیه، مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضمون فراگیر در جدول ۲، تلخیص و گزارش شده‌اند. در ادامه توضیحات مرتبط با هر یک از مضامین سازمان‌دهنده با استناد به روایت مشارکت‌کنندگان پژوهش ارائه و شبکه مضامین هر مضمون ترسیم گردید. در نهایت از طریق ترکیب و ادغام مضامین سازمان‌دهنده، مضمون فراگیر پژوهش مشخص و با خلاصه‌سازی و ترکیب شبکه‌های مضامین مربوط به مضامین سازمان‌دهنده ضمن ترسیم شبکه مضمون اصلی پژوهش این شبکه و الگوی روابط بین مضامین موجود در آن تشریح شده است.

جدول ۲: مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر درک عدالت اجتماعی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Table 2. Basic, organised and global themes of social justice perception (Authors, 2023).

مفاهیم اولیه	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
همه امکانات در اختیار همه / برخورداری همسان از منابع / توزیع یکسان منابع بین افراد جامعه	دسترسی برابر به منابع	عدالت به‌مثابه دسترسی	عدالت به‌مثابه شایستگی
مهیا بودن دسترسی برابر به فرصت‌ها / تأمین بنیان‌های رشد برای همه / دسترسی برابر همه به فرصت‌ها	دسترسی برابر به فرصت‌ها	برابر	
توزیع صلاحیت‌محور منابع / اولویت‌گذاری تونلایی / توزیع منابع بر اساس توانایی	صلاحیت‌محوری		عدالت به‌مثابه شایستگی
هر کسی جای خود / لیاقت محوری / شایستگی اکتسابی / شایسته‌گزینی	شایسته‌سالاری	عدالت به‌مثابه شایستگی	
به هر کسی به‌اندازه تخصص / واگذاری امور به متخصصین / اولویت‌گذاری تخصصی	شخص‌محوری		عدالت به‌مثابه تکررگرایی
عدالت به‌مثابه ابزار رفع نیاز / عدالت به‌مثابه چوب‌لباسی / استفاده ابزاری از عدالت	عدالت ابزاری	عدالت به‌مثابه تکررگرایی	
عاملان عدالت‌خواه / عدالت قائم به شخص / تجربه سطح خرد عدالت	عدالت عاملیت محور	عدالت به‌مثابه تکررگرایی	عدالت به‌مثابه تکررگرایی
رفتار عادلانه موقعیت‌مند / رفتار عادلانه زمان‌مند / رفتار عادلانه ترجم‌آمیز	عدالت رقیق شده	عدالت به‌مثابه تکررگرایی	
نادیده‌انگاری تعلقات آغازگاهی افراد / پذیرش سلايق متفاوت / اجتناب از همسان‌سازی افراد	پذیرش تفاوت فردی	عدالت به‌مثابه تکررگرایی	عدالت به‌مثابه تکررگرایی
اجتناب از انحصارگری قومی / پذیرش تفاوت‌ها قومی / بازنگری قوانین فارغ از تعصبات قومی	تکررگرایی قومی	عدالت به‌مثابه تکررگرایی	
به رسمیت شناختن همه مذاهب / قانون‌گذاری فارغ از تعصبات مذهبی / اجتناب از توزیع مذهب‌محور منابع و فرصت‌ها	تکررگرایی مذهبی	عدالت به‌مثابه تکررگرایی	عدالت به‌مثابه تکررگرایی
پذیرش دیدگاه‌های سیاسی متفاوت / مواجهه فرا ایدئولوژیک با عدالت / اجتناب از ایدئولوژی‌محوری	تکررگرایی ایدئولوژیک	عدالت به‌مثابه تکررگرایی	

عدالت به‌مثابه تکررگرایی

بر مبنای یافته‌های پژوهش مضامین اصلی یا به عبارت دیگر، مضامین سازمان‌دهنده شامل تعریف و درک افراد مورد مطالعه از عدالت و در نهایت جامعه عادلانه مدنظر آن‌هاست که پیرامون یک مضمون فراگیر به نام «عدالت به‌مثابه تکررگرایی» صورت‌بندی شده است.

۴-۱. تعریف عدالت (دسترسی برابر-شایستگی)

شاید بتوان گفت قبل از هر موضوعی آن‌چه مبنای اصلی داوری افراد در خصوص وضعیت

درک شده و تجربه شده یک پدیده قرار می‌گیرد، تعریف آن‌ها از آن پدیده است. تعریف افراد از یک پدیده انتظارات آن‌ها را درخصوص آن پدیده شکل می‌دهد و در نتیجه آن‌ها بر مبنای این انتظارات درک و تجربه خود را مورد ارزیابی قرار می‌دهند. در اینجا تعریف افراد مورد مطالعه از عدالت در دو سطح و در قالب دو مضمون سازمان دهنده «عدالت به مثابه دسترسی برابر» و «عدالت به مثابه شایستگی» شکل گرفته است. در یک سطح معمول و عمومی مشارکت‌کنندگان پژوهش عدالت را معادل دسترسی برابر همگان به منابع و فرصت‌های موجود در جامعه فارغ از هرگونه تعلقات قومی، مذهبی، طبقاتی، جنسی، سیاسی و ایدئولوژیک تعریف می‌کنند؛ بنابراین نزد این افراد در سطح عمومی و در ارتباط با توده مردم عدالت به نوعی معادل با دسترسی برابر به منابع و فرصت‌هایی است که در جامعه وجود دارند و توزیع می‌شوند.

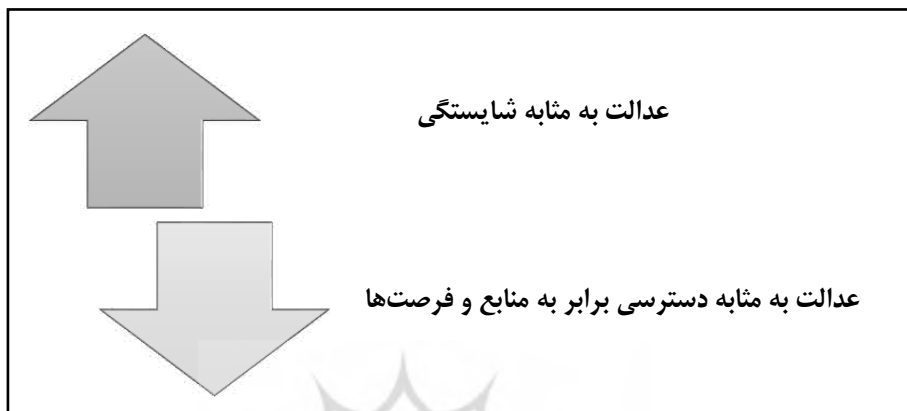
مصاحبه شونده ۱: «به نظر من عدالت، یعنی دسترسی برابر، یعنی من به عنوان یک انسان فارغ از قومیت، دین، مذهب، طبقه اجتماعی و گرایش سیاسی و ایدئولوژیکی که دارم به منابع مختلف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و هر نوع منبع دیگری به همراه بقیه افراد دسترسی برابر داشته باشیم و چیزی من را در این که این دسترسی محقق شود محدود نکند».

این درحالی است که نزد افراد مورد مطالعه در سطوح بالاتر بالأخص در رابطه با توزیع فرصت‌های تخصصی، مناصب مدیریتی و مسئولیت‌های سیاسی دارای قدرت و امتیاز، عدالت معادل با توانمندی، تخصص و به عبارت دقیق‌تر شایستگی تعریف می‌شود. طبق تفسیر آن‌ها در این سطح توزیع منابع، امکانات و فرصت‌ها در صورتی عادلانه است که بر مبنای شایستگی افراد و هم‌چنان فارغ از تعلقات آن‌ها باشد.

مصاحبه شونده ۱۱: «عدالت یعنی قرار دادن هر چیزی در جای خودش و در شایستگی خودش، شایسته‌سالاری معادل با عدالت است. فارغ از دین، قومیت، زبان و هم‌چنین فارغ از هرگونه دیدگاه سیاسی فرد در جایگاه خودش براساس تخصص خودش شایسته باشد و شایسته‌سالاری اتفاق بیفتد».

براساس آن چه مطرح شد درخصوص تعریف افراد مورد مطالعه از عدالت دو نکته اصلی را می‌توان مدنظر داشت؛ نخست این که در رابطه با چگونگی توزیع منابع و فرصت‌ها به عنوان مؤلفه‌های اصلی مرتبط با پدیده عدالت تعریف آن‌ها سیال و نسبی است. به این معنا که در سطح عام بر برابری در دسترسی همگان به منابع و فرصت‌ها تأکید دارند؛ درحالی که در سطوح بالاتر شایستگی را مبنای توزیع منابع و فرصت‌ها قرار می‌دهند. دوم این که طبق تعریف این افراد در هر دو سطح برای توزیع منابع و فرصت‌ها، تعلقات آغازگاهی (قومی، زبانی، مذهبی، جنسی، طبقاتی و...) و هم‌چنین

تعلقات غیر آغازگاهی (سیاسی و ایدئولوژیک) جایگاهی ندارد. به عبارت دیگر از نظر آن‌ها هرگونه توزیع منابع و فرصت‌ها در هر سطحی در صورت عدم توجه به این‌گونه تعلقات عادلانه محسوب می‌شود و در غیر این صورت غیرعادلانه است.

شکل ۱: تعریف عدالت (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 1: Definition of Justice (Authors, 2023).

۲-۴. درک عدالت اجتماعی (عدالت نمایش گونه)

فارغ از تعریف افراد مورد مطالعه از عدالت که به نوعی مبین ایده‌آل‌ها و آرمان‌های آن‌ها درخصوص عدالت و چگونگی تحقق آن در جامعه است. درک و پنداشت این افراد از آن‌چه تجربه کرده‌اند فرمی رقیق، سطحی و نمایش گونه‌ای از عدالت است که بر درک آن‌ها از عدالت سایه افکنده است. می‌توان این‌گونه بیان کرد که ادراک این افراد از عدالت پیرامون یک مضمون سازمان دهنده به نام «عدالت نمایش گونه» شکل گرفته است. عدالت نمایش گونه در قالب سه مضمون پایه شامل «عدالت ابزاری»، «عدالت عاملیت محور» و «عدالت رقیق شده» نمود یافته است. عدالت ابزاری دلالت بر نوعی نگاه و مواجهه با عدالت به عنوان وسیله‌ای برای تحقق اهداف و دستیابی به منافع فردی و گروهی است که از طرف برخی از عاملان و کنشگران نظام سیاسی در پیش گرفته می‌شود.

مصاحبه‌شونده ۱۰: «به نظر من عدالت در جامعه ما شبیه یک چوب لباسی است که هر کسی از راه برسد رختش را برای چند ثانیه به آن آویزان می‌کند و کارش که تمام شد می‌پوشد و راهش را کج می‌کند و می‌رود. چوب لباسی همیشه هست، ولی برای نیاز دیگران، نه برای ما قوم گرد. این قدر حجم لباس زیاد است که عملکرد چوب لباسی و فایده آن را به صفر رسانده است».

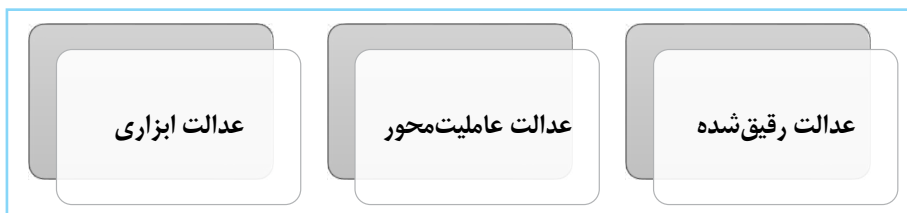
شکل دیگر عدالت نمایش‌گونه، عدالت تجربه‌شده‌ای است که مربوط به عاملیت‌ها یا کنشگران انسانی عدالت‌مندی بوده که به دلایل شخصی (عدالت‌خواهی آن‌ها) و غیرشخصی (تعدیل بی‌عدالتی ساختار و نظام سیاسی) در حق این افراد روا داشته‌اند و یا به عبارت دقیق‌تر مانع از بی‌عدالتی در حق آن‌ها شده‌اند.

مصاحبه‌شونده ۶: «در زندگی کاری‌ام تجربه مشخصی از عدالت ندارم. با این حال کارهایی بوده که افراد درست انجام دادند؛ بنابراین می‌توانم بگویم تجربه عدالت من در سطح افراد بوده است. یعنی افراد قانون‌مندی بودند که عدالت را در حق من رعایت کردند. یا این‌که نگذاشتند حق من را ضایع کنند».

فرم دیگر عدالت نمایش‌گونه که افراد مورد مطالعه درک و تجربه کرده‌اند، نوعی عدالت سطحی و طبق تفسیر خودشان رقیق‌شده‌ای است که با ماهیت عدالت واقعی و آنچه انتظار دارند از منابع و فرصت‌های موجود در جامعه دریافت کنند فاصله دارد. طبق تفسیر آن‌ها این شکل از عدالت نسبتی سطحی، ضعیف و شکننده با معنای عدالت مدنظر آن‌ها دارد.

مصاحبه‌شونده ۲: «آن‌چه من از عدالت تجربه کرده‌ام نوعی رویکرد همدلانه‌ای بوده که به جای این‌که من را یک انسان ارزشمندی بداند که حق و حقوقی برای من قائل باشد، شکلی از دلسوزی ترحم‌آمیز در آن بوده که بیشتر برای اثبات برتری خودش بوده و اگر نتیجه بیانگر نوعی رویکرد عادلانه است، ولی نیست خوب نبوده و این را نمی‌توان عدالت دانست».

بنابراین، می‌توان گفت درک افراد مورد مطالعه از عدالت این‌گونه است که نخست عدالت اجتماعی به عنوان ابزاری شیک در دوره‌های مختلف به وسیله ساختار و کنشگران آن برای مشروعیت‌بخشی به نظام سیاسی مورد استفاده قرار گرفته است و باور و عزم و اراده جدی برای تحقق عدالت و توزیع عادلانه منابع و فرصت‌ها به نفع همه افراد جامعه فارغ از تعلقات آن‌ها در سطوح مختلف وجود ندارد. دوم، تجربه حداقلی و سطحی عدالت نزد افراد مورد مطالعه به جای این‌که مربوط به ساختارها و قوانین موجود در جامعه باشد بیشتر مربوط به عاملان و کنشگران انسانی در موقعیت‌های زمانی و مکانی مشخص است. درنهایت این‌که، درک افراد مورد مطالعه از عدالت تجربه‌شده بیشتر به امتیازدهی ترحم‌آمیز ساختار و کنشگران آن به منظور اثبات برتری خود تفسیر می‌شود؛ بنابراین آن‌ها این فرم از عدالت را نوعی عدالت نمایش‌گونه و مناسکی درک می‌کنند که از اصول و قاعده عدالت‌خواهانه مشخصی تبعیت نمی‌کند و قابل تعمیم به همه شرایط و موقعیت‌ها و برای همگان نیست.

شکل ۲: درک عدالت - عدالت نمایش‌گونه (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 2: Perception of Justice - Theatrical justice (Authors, 2023).

۳-۴. جامعه‌عادلانه (تکثرگرا)

درنهایت افراد مورد مطالعه بر مبنای تعریف خود و براساس درک و تجربه‌ای که از عدالت اجتماعی دارند جامعه‌عادلانه مدنظر خود را «جامعه‌تکثرگرا» تعریف می‌کنند. جامعه‌ای که تفاوت‌های فردی بین افراد و همچنین تفاوت‌های قومی، مذهبی، زبانی و ایدئولوژیک را به رسمیت می‌شناسد، ولی هیچ‌کدام از آن‌ها را در توزیع منابع و فرصت‌ها دخیل نمی‌کند؛ به عبارت دیگر، به نحو مطلوب و مؤثری از انحصارگری و امتیازبخشی به یک قوم، مذهب یا گروه خاص اجتناب می‌کند. از نظر آن‌ها تحقق این جامعه مستلزم برخی اصلاحات اساسی در ساختارهای بنیادین جامعه، بازنگری در قوانین موجود، تغییر در نگرش کنشگران جامعه (بالأخص کنشگران سیاسی) نسبت به سایر اقوام و گروه‌ها و در نهایت اصلاح رویه‌های عدالت‌ستیز است.

مصاحبه‌شونده ۲: «در درجه اول فکر می‌کنم باید تکثر را چه به لحاظ مذهبی، چه به لحاظ قومی، چه به لحاظ فرهنگی به رسمیت شناخت. در درجه اول باید باور به تکثر وجود داشته باشد و هر تصمیمی بر مبنای این تکثر باشد. تمامی ساختارها هم باید بر مبنای این تکثر چیده شوند. در ادامه قدرت برابر به همه گروه‌ها داده شود و تلاش نکنیم هیچ گروهی را به گروه دیگر برتری دهیم. منطق یا این، یا آن نباشد بلکه منطق هم این و هم آن باشد».

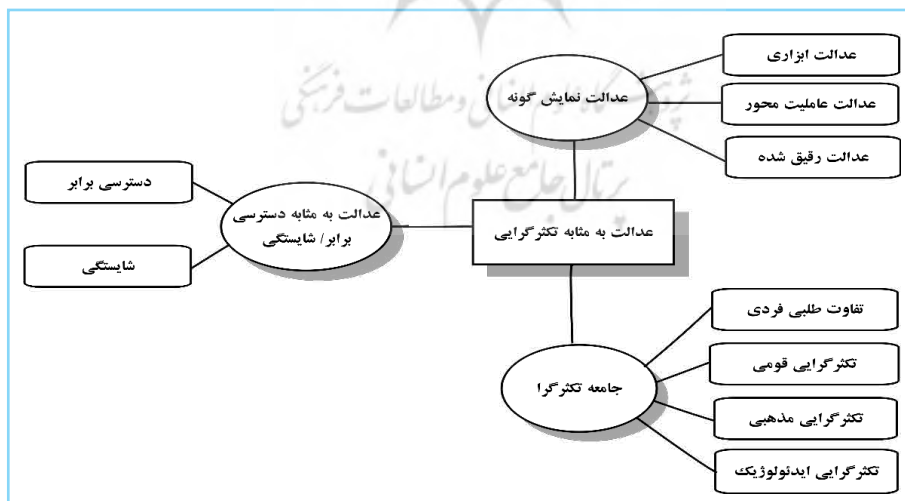
بر این اساس افراد مورد مطالعه بر مبنای تعریف خود از عدالت و درک و تجربه‌ای که از وضعیت عدالت اجتماعی در ساختار سیاسی موجود دارند، جامعه‌عادلانه مدنظر خود را جامعه‌ای تعریف می‌کنند که ساختارهای بنیادین آن در لایه اول همه تفاوت‌ها و تکثرهای فردی و گروهی موجود در جامعه را به رسمیت بشناسد و در لایه‌های بالاتر به منظور توزیع عادلانه منابع و فرصت‌ها بین تک‌تک افراد جامعه این تفاوت‌ها و تکثرها را در پراتز قرار داده و بدون توجه به آن‌ها اقدام به توزیع نماید. از نظر این افراد شکل‌گیری چنین جامعه‌ای مستلزم بازنگری اساسی در ساختارهای موجود و صورت‌بندی ساختارهای بنیادینی است که در یک شرایط منصفانه و بی‌طرفانه و بدون

توجه به این تفاوت‌ها و با حضور نمایندگان همه گروه‌های قومی، زبانی، مذهبی، سیاسی و ایدئولوژیک اتفاق بیفتد.

شکل ۳: جامعه تکثرگرایی عادلانه (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 3: Just pluralistic society (Authors, 2023).

درنهایت با توجه به تعریف و درک افراد مورد مطالعه از عدالت اجتماعی و هم‌چنین براساس مشخصه اصلی جامعه عادلانه مدنظر آن‌ها مضمون «عدالت به مثابه تکثرگرایی» به عنوان مضمون فراگیر پژوهش که همانند یک چتر مفهومی مضامین سازمان‌دهنده را دربر می‌گیرد، انتخاب شد. این مضمون فراگیر الگوی معنایی موجود در داده‌های پژوهش را به نحو مطلوبی بیان می‌کند؛ به عبارت دیگر، همان‌گونه که آتراید-استرلینگ درخصوص مضمون فراگیر می‌گوید این مضمون هر آن‌چه در داده‌ها تحلیل شده است را به عنوان یک کل منعکس می‌کند.

شکل ۴: شبکه مضامین عدالت به مثابه تکثرگرایی (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 4: The thematic network of justice as pluralism (Authors, 2023).

در توضیح و تفسیر مضمون فراگیر پژوهش و رابطه آن با مضامین سازمان دهنده یا به عبارت دیگر، شبکه مضمون پژوهش می‌توان گفت هر چهار مضمون سازمان دهنده پژوهش به صورت ایجابی یا سلبی وجهی از تکثرگرایی را منعکس می‌کنند. تکثرگرایی دیدگاهی است که در آن سامان‌دهی و صورت‌بندی ساختارهای بنیادین یک جامعه هنگامی مطلوب تلقی می‌شود که هر قوم یا هر گروه فکری - عقیدتی هم امکان و وسایل حفاظت و حراست از ارزش‌های خاص خود را داشته باشد و هم به احقاق حقوق خود در سطوح مختلف نائل شود؛ هم چنین زمینه و فرصت لازم برای مشارکت فعالانه اعضای آن در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مهیا باشد؛ از این رو، تعریف عدالت به مثابه دسترسی برابر - شایستگی به صورت ایجابی بر توزیع عادلانه منابع و فرصت‌ها بین همه افراد جامعه فارغ از تعلقات آن‌ها تأکید دارد. درک عدالت به عنوان نوعی عدالت نمایش گونه گویای نوعی انحصارگری در توزیع منابع و فرصت‌ها به نفع گروه‌های مشخص [قومی - مذهبی] از جامعه است؛ بنابراین به صورت سلبی تکثرگرایی قومی، مذهبی و ایدئولوژیک را در جامعه نفی می‌کند. در نهایت جامعه تکثرگرا نیز به صورت مستقیم و ایجابی دلالت بر به رسمیت شناختن انواع و اقسام تفاوت‌ها و تکثرهای آغازگاهی (فردی، قومی و مذهبی) و غیرآغازگاهی (سیاسی و ایدئولوژیک) در توزیع منابع و فرصت‌های موجود در جامعه دارد. در نتیجه می‌توان گفت مضمون فراگیر عدالت به مثابه تکثرگرایی به نحوی مطلوب و مؤثر و به عنوان یک کلیت، آیین تفسیر افراد مورد مطالعه در خصوص عدالت اجتماعی و واقعیت موجود در داده‌های پژوهش است.

۵. نتیجه‌گیری

در این قسمت ابتدا خلاصه‌ای از مهم‌ترین نتایج مطالعه در راستای اهداف و پرسش‌های اول و دوم پژوهش مطرح و در ادامه به صورت تفصیلی به پاسخ مربوط به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر نسبت درک قوم کرد اهل تسنن از عدالت اجتماعی با نظریه عدالت به مثابه انصاف رالز پرداخته شده است؛ بر این اساس در پاسخ به پرسش‌های اصلی پژوهش می‌توان گفت:

بر مبنای نتایج مطالعه در دو سطح دو تعریف متفاوت از عدالت در بین افراد مورد مطالعه وجود دارد. به این معنا که تعریف آن‌ها از عدالت در سطح عمومی جامعه و در رابطه با توزیع منابع و فرصت‌های موجود در بین عموم مردم معادل با برابری در دسترسی برای همگان است؛ به عبارت دیگر، برابری در دسترسی مضمون اصلی تعریف آن‌ها از عدالت اجتماعی در این سطح است. در حالی که تعریف آن‌ها در سطوح بالاتر

توزیع منابع، فرصت‌ها و به عبارت دیگر امتیازهای ویژه، معادل با شایستگی است. قابل ذکر است طبق تعریف این افراد به منظور تحقق عدالت اجتماعی در هر دو سطح، توزیع منابع و فرصت‌ها فارغ از تعلقات آغازگاهی و غیر آغازگاهی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. در پاسخ به پرسش مربوط به درک قوم‌گردد اهل تسنن از عدالت اجتماعی نیز باید گفت درک آن‌ها بر مبنای مضمون عدالت نمایش‌گونه یا مناسک‌گونه قابل توضیح و تفسیر است. درک افراد مورد مطالعه از عدالت تجربه‌شده [حداقلی] لایه‌ای رقیق و سطحی از عدالت است که بیشتر به اجرای یک نمایش از طرف عاملان و کنشگران ساختار سیاسی مشابه است تا تحقق عدالت واقعی مورد انتظار آن‌ها. سرانجام این‌که جامعه عادلانه مدنظر گروه‌های اهل تسنن برای تحقق تعریف آن‌ها از عدالت و رهایی از بی‌عدالتی تجربه‌شده نوعی جامعه تکثرگرایی فارغ از هرگونه تعلق قومی، مذهبی و ایدئولوژیک است که تنها معیار آن برای توزیع منابع، فرصت‌ها و امتیازها در سطوح پایین شهروندی افراد و در سطوح بالاتر علاوه بر شهروندی، توانمندی، شایستگی و تخصص آن‌هاست.

در ادامه برای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر این‌که چه نسبتی بین درک قوم‌گردد اهل تسنن از عدالت اجتماعی با نظریه عدالت رالز وجود دارد؟ توجه به چند موضوع ضرورت دارد؛ نخست، تعریف رالز از عدالت اجتماعی؛ دوم، انگاره‌های بنیادین مدنظر رالز از جمله: وضعیت آغازین، حجاب جهل، ساختار بنیادین جامعه و... برای ارائه نظریه عدالت؛ سوم، اصول نظریه عدالت به مثابه انصاف؛ چهارم، ویژگی‌های جامعه عادلانه مدنظر رالز و درنهایت برقراری نسبت بین دو بخش از یافته‌های پژوهش شامل تعریف و درک افراد مورد مطالعه از عدالت و جامعه عادلانه مورد انتظار آن‌ها با تعریف رالز از عدالت اجتماعی، انگاره‌های بنیادین، اصول نظریه عدالت به مثابه انصاف و ویژگی‌های جامعه عادلانه رالز است.

نخست، اگر تعریف عام رالز از عدالت اجتماعی را مدنظر قرار دهیم، رالز در تعریف خود از عدالت به طور مشخص بر دو موضوع اصلی حذف امتیازات بی‌وجه و تعادل واقعی میان خواسته‌ها متعارض انسان‌ها تمرکز دارد. تأکید افراد مورد مطالعه در تعریف عدالت نیز بر حذف یا نادیده‌انگاری تعلقات آغازگاهی (جنسی، قومی، مذهبی، طبقاتی) و غیرآغازگاهی (تعلقات سیاسی و ایدئولوژیک) در توزیع منابع و فرصت‌هاست که به نوعی معادل با حذف امتیازهای بی‌وجه تلقی می‌شود؛ بنابراین می‌توان گفت قبل از هر چیزی تعریف و تفسیر این افراد از عدالت نسبت نزدیکی با تعریف رالز از عدالت به معنای عام آن دارد. هم رالز و هم افراد مورد مطالعه، به طور مشخص بر حذف امتیازهای بی‌وجه و غیرعقلانی در توزیع منابع و فرصت‌ها بین افراد جامعه تأکید دارند.

دوم، در خصوص نسبت بین درک افراد مورد مطالعه از عدالت اجتماعی و انگاره‌های بنیادین مدنظر رالز می‌توان گفت با این که این افراد به طور مستقیم و آشکار به وضعیت آغازین و حجاب جهل اشاره نمی‌کنند. با این حال، آن‌ها وقتی می‌گویند توزیع منابع و فرصت‌ها باید بین اعضای جامعه بدون توجه به تعلقات آغازگاهی و غیرآغازگاهی صورت گیرد، به نوعی همان طور که رالز تصور می‌کند در پشت پرده جهل قرار می‌گیرند. قابل ذکر است، آن‌ها به طور ضمنی ساختار بنیادین جامعه را به عنوان موضوع عدالت نیز مدنظر دارند. آن‌ها بر این باورند که در شرایط کنونی نهادهای نظام سیاسی منابع و فرصت‌ها را بین همه افراد جامعه به طور عادلانه توزیع نمی‌کنند؛ از این رو، معتقدند که ساختارهای بنیادین نظام سیاسی باید در شرایط عادلانه و بی‌طرفانه صورت‌بندی شوند. در نتیجه، از نظر آن‌ها، عادلانه یا ناعادلانه بودن یک جامعه به طور مستقیم به نحوه توزیع منابع و فرصت‌ها توسط نهادهای اصلی یا همان ساختار بنیادین مدنظر رالز وابسته است.

سوم، نسبت بین تعریف افراد مورد مطالعه از عدالت اجتماعی با اصول نظریه عدالت به مثابه انصاف است. همان‌گونه که در بالا مطرح شد در تعریف عدالت نزد این افراد موضوع دسترسی برابر همگان به منابع و فرصت‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ و به عبارت دیگر، بنیاد تعریف آن‌ها از عدالت در سطح عام بر این موضوع بنا نهاده شده است. این تعریف از عدالت به نوعی در راستای اصل برابری منصفانه فرصت‌ها نزد رالز است؛ رالز در تعریف اصل فرصت منصفانه بر این موضوع تأکید دارد که نباید اجازه داد شیوه توزیع درآمد و ثروت به دست اقبال تاریخی و اجتماعی افراد [یعنی، طبقات اجتماعی آن‌ها] رقم بخورد؛ و بر همین قیاس، دلیلی ندارد که اجازه دهیم شیوه توزیع درآمد و ثروت به واسطه توزیع امتیازات طبیعی افراد [یعنی توانایی‌ها و استعدادهای فطری آن‌ها] تعیین شود. این دقیقاً همان موضوعی است که مشارکت‌کنندگان پژوهش در تعریف از عدالت مدنظر داشته و به نوعی جز ایده آل‌های آن‌ها محسوب می‌شود. به این معنا که بر مبنای تفسیر آن‌ها کنار گذاشتن تعلقات آغازگاهی و غیرآغازگاهی در توزیع منابع و فرصت‌ها برای تحقق عدالت امری اجتناب‌ناپذیر است.

چهارم، نسبت بین ویژگی‌های جامعه عادلانه مدنظر افراد مورد مطالعه و جامعه عادلانه مورد توجه رالز است. ویژگی بارز و برجسته جامعه عادلانه مدنظر این افراد تکثرگرایی است. جامعه‌ای با ساختارهای بنیادین مبتنی بر تفاوت و تکرار که در زمان توزیع منابع و فرصت‌ها تکرارها و تفاوت را در پراکنش می‌گذارد. جامعه عادلانه رالز نیز جامعه‌ای است که در آن آزادی‌های مربوط به مقام شهروندی برابر ثابت و نقض‌ناپذیر است و حقوق افراد دستخوش معاملات سیاسی نمی‌شود و تابع محاسبات مربوط به

منافع اجتماعی هم نیست. هم‌چنین این جامعه با ویژگی‌هایی از جمله به سامان بودن و دموکراتیک بودن مشخص می‌شود؛ بنابراین در اینجا نیز نسبت نزدیکی بین جامعه متکثر مورد توجه مشارکت‌کنندگان پژوهش و جامعه عادلانه، به سامان و دموکراتیک مورد تأکید رالز وجود دارد. جامعه تکثرگرایی عادلانه مدنظر این افراد از یک سو همان جامعه به سامان و عادلانه مورد توجه رالز است؛ زیرا در آن آزادی‌های مربوط به مقام شهروندی برابر نقض ناپذیر است و حق و حقوق افراد دستخوش مناسبات و معاملات سیاسی [از جمله ایدئولوژی قومی، سیاسی و مذهبی] و هم‌چنین منافع اجتماعی افراد و گروه‌های خاص [وابسته به یک عقیده یا ایدئولوژی خاص] نمی‌شود؛ از سوی دیگر، تکثرگرایی مورد تأکید افراد مورد مطالعه تنها در یک جامعه دموکراتیک با حاکمیت قانون امکان تحقق دارد. شایان ذکر است ایده «اجماع همپوشان»^{۵۲} در نظریه رالز که دلالت بر تصدیق مفهوم عدالت توسط شهروندان از درون آموزه‌های جامع خود دارد و یکی از ویژگی‌های اصلی آن شکل‌گیری پیرامون پلورالیسم معقول (به عنوان نتیجه اعمال آزادانه خرد انسانی تحت شرایط آزاد) است نیز با جامعه تکثرگرایی افراد مورد مطالعه مطابقت دارد.

در نهایت این‌که در پاسخ به این پرسش که آیا نظریه عدالت به مثابه انصاف می‌تواند نقطه عزیمتی برای پایان بخشیدن به مناقشات مربوط به عدالت اجتماعی و تحقق جامعه عادلانه در ساختار متکثر و چند قومیتی ایران باشد؟ باید چند موضوع مهم را مدنظر داشت؛ نخست این‌که مدلول اصلی رالز در تبیین عدالت، نهادهای اجتماعی و عمومی است و به عبارتی عدالت را فضیلت نهادهای اجتماعی می‌داند. دوم این‌که موضوع اصلی عدالت نزد رالز ساختارهای بنیادین جامعه است که در وضعیت آغازین و پشت حجاب جهل طبق «اصل بی‌طرفی»^{۵۳} بنیان آن نهاده می‌شود. سوم این‌که جامعه مورد نظر وی برای تحقق اصول عدالت جامعه‌ای بسته، به سامان و دارای دموکراسی قانونی است؛ بنابراین فارغ از نگرش و برداشت گروه‌ها یا اقوام ایرانی که چه نسبتی با نظریه عدالت رالز دارند برای تحقق اصول عدالت مدنظر رالز شکل‌گیری ساختارهای بنیادین و جامعه‌ای با این ویژگی‌ها ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. به این معنا که تنها در صورت شکل‌گیری و صورت‌بندی این ساختارها و جامعه‌ای با ویژگی‌های مذکور امکان تحقق جامعه عادلانه مورد نظر رالز فراهم می‌شود.

سپاسگزاری

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از داوران ناشناس نشریه که با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان برای تدوین مقاله به صورت برابر (۵۰٪) بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد و تعارض منافع را اعلام می‌دارند. این مقاله برگرفته از پژوهش پسادکتری جامعه‌شناسی دانشگاه اصفهان به شماره قرارداد ۹۸/۶۹ است؛ بنابراین از معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان بابت حمایت مالی این پژوهش تشکر و قدردانی می‌شود.

پی‌نوشت

1. Kymlicka, W.
2. Giddens, A.
3. Radpey, L. & Rose, G.
4. Koohi-Kamali, F.
5. McDowall, D.
6. Stansfeld, G.
7. Entessar, N.
8. Yildiz, K. & Taysi, T. B.
9. Roberts, J V. & Doob, A N.
10. Shelby, T.
11. Ghai, Y.
12. Marwan, A.
13. Need
14. Entitlement
15. Equality
16. Etic
17. Emic
18. Justice as fairness
19. Rawls, J.
20. Nozik, R.
21. Wollf, J.
22. Social Contract
23. Initial Position
24. Veil of ignorance
25. Well-ordered Society
26. Racial Profiling
27. Affirmative action
28. Sari, C M A.
29. Liebig, S. & Sauer, C.
30. Basic Structure of Society
31. A Theory of justice
32. Lovett, F.
33. Less advantaged
34. Taliss, R B.
35. Political Liberalism
36. Difference principle

37. Liberty principle
38. Equal opportunity principle
39. Closed Society
40. Thematic Analysis
41. Thematic Network
42. Attride-Stirling
43. Basic Theme
44. Organizing Theme
45. Global Theme
46. Web-Like Maps
47. Snowball Sampling
48. In-depth semi-structured interview
49. Member Check
50. External Audits
51. Creswell, J W. & Miller, D L.
52. Overlapping Consensus
53. Neutrality Principle

کتابنامه

- بلالی، اسماعیل، (۱۳۸۹). «طرد اجتماعی اقوام در آیین آمیز: بررسی بودجه‌های استان‌های ترک‌نشین و کردنشین». مطالعات اجتماعی ایران، ۴ (۲): ۱۹-۱. [DOR: 20.1001.1.20083653.1389.4.2.1.1](https://doi.org/10.1001.1.20083653.1389.4.2.1.1)
- تالیس، رابرت، (۱۳۹۷). فلسفه رالز. ترجمه خشایار دیهیمی، تهران: فرهنگ نشر نو.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۹۵). ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم). تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- رالز، جان، (۱۳۹۳). لیبرالیسم سیاسی. ترجمه موسی اکرمی، تهران: ثالث.
- رالز، جان، (۱۳۹۶). نظریه‌ای در باب عدالت. ترجمه مرتضی نوری، تهران: نشر مرکز.
- طالبی، ابوتراب؛ و علیزاده، سجاد، (۱۳۹۷). «مطالعه پدیدارشناختی تجربه تبعیض و نابرابری قومی در بین دانشجویان کرد در دانشگاه‌های ایران». جامعه‌شناسی ایران، ۱۹ (۴): ۲۵-۱. <https://doi.org/10.22034/JSI.2018.38235>
- لاوت، فرانک، (۱۳۹۶). راهنمای خواندن «نظریه‌ای در باب عدالت» رالز. ترجمه محمد ملاعباسی، تهران: ترجمان
- نوابخش، فرزاد؛ و گراوند، جمشید، (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر احساس عدالت اجتماعی بر هویت ملی شهروندان سنی و شیعه مذهب قوم کرد». فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۷ (۲۲): ۱۸۱-۱۴۴. https://www.jcsc.ir/article_19692.html
- یعقوبی، داریوش، (۱۳۸۸). درک ایرانیان از عدالت. تهران: جامعه‌شناسان.

- Aghajanian, A., (1983). "Ethnic Inequality in Iran: An Overview". *International Journal of Middle East Studies*, 15 (2): 211-224. <http://www.jstor.org/stable/162990>
- Amanolahi, S., (2005). "A note on ethnicity and ethnic groups in Iran". *Iran & the Caucasus*, 9 (1): 37-41. <http://www.jstor.org/stable/4030904>
- Attride – Stirling, J., (2001). "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research". *Qualitative Research*, 1(3): 385-405. <https://doi.org/10.1177/146879410100100307>
- Balali, E., (2010). "Social Exclusion of Ethnicity; Investigating the Budgets of Turkish and Kurdish Provinces". *Journal of Iranian Social Studies*, 4 (2): 1-19. DOR: 20.1001.1.20083653.1389.4.2.1.1 (In Persian).
- Creswell, J. W. & Miller, D L., (2000). "Determining Validity in Qualitative Inquiry". *Theory Into Practice*, 39 (3): 124–30. https://doi.org/10.1207/s15430421tip3903_2
- Entessar, N., (1984). "The Kurds in Post-Revolutionary Iran and Iraq". *Third World Quarterly*, 6(4): 911–933. <http://www.jstor.org/stable/3991802>
- Entessar, N., (1989). "The Kurdish Mosaic of Discord". *Third World Quarterly*, 11(4): 83–100. <http://www.jstor.org/stable/3992332>
- Ghai, Y., (2011). "Ethnic Identity, Participation, and Social Justice: A Constitution for New Nepal?". *International Journal on Minority and Group Rights*, 18(3): 309-334. <https://doi.org/10.1163/157181111X583305>
- Giddens, A., (2006). *Sociology*. UK: Polity Press.
- Hassaniyan, A. & Stansfield., G., (2022). *The Kurds Protest Movement and the Islamic Republic of Iran*. The securitization of Kurdish Nationalism, LSE Middle East Centre Paper Series 62.
- Hassaniyan, A., (2021). *Kurdish Politics in Iran*. Cross border Interactions and Mobilization since 1947, UK: Cambridge University Press.
- Koohi-Kamali, F., (2003). *The Political Development of the Kurds in Iran (Pastoral Nationalism)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kymlicka, W., (2018). "Multiculturalism, Social Justice and the Welfare State". In: *Social Justice and Public policy; Seeking fairness in diverse*

societies, Eds. Gary Craig, Tania Burchardt and David Gordon, (53-104). Cambridge University Press.

- Liebig, S. & Sauer, C., (2016). "Sociology of Justice". In: Clara Sabbagh & Manfred Schmitt (Eds.), *Handbook of Social Justice Theory and Research* (37-59): Springer.

- Lovett, F., (2011). *Rawls's A Theory of Justice: A Reader's Guide*. Translate in Persian by Mohammad Mollaabbasi. Tehran: Tarjoman. (In Persian)

- Marwan, A., (2019). "A Commentary: The Position of Ethnic Minorities from the Connection between Theory of Justice and Good Governance". *Race and Justice*, 12 (1): 162-181. <https://doi.org/10.1177/2153368719873016>

- McDowall, D., (2004). *Modern history of the Kurds*. I.B. Tauris.

- Ministry of Culture and Islamic Guidance (2016). *Iranian National Plan of Values an Attitudes (Third Wave)*. Tehran: Research Center for Culture, Art and Communications. (In Persian)

- Mohammadpour, A. & Soleimani, K., (2020). "Minoritisation' of the other: the Iranian ethno-theocratic state's assimilatory strategies". *Postcolonial Studies*, 24 (1): 40-62. <https://doi.org/10.1080/13688790.2020.1746157>

- Navabakhsh, F. & Gravand, J., (2011). "A Consideration about the Effects of Social Justice on the National Identity of Kurd Citizens". *Culture Studies & Communication*, 7 (22): 149-187. (In Persian).

- Nozick, R., (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Book.

- Radpey, L. & Rose, G., (2017). "A new creative Kurdish constitution in the Middle East". *Creativity Studies*, 10(1): 72-83. <https://doi.org/10.3846/23450479.2017.1284164>

- Rawls, J., (1996). *Political Liberalism*. Translate in Persian by: Musa Akrami. Tehran: Saless. (In Persian)

- Rawls, J., (1999). *A Theory of Justice. Revised edition*. Translate in Persian by: Morteza Noori, Tehran: Markaz. (In Persian)

- Roberts, J. V. & Doob, A N., (1997). "Race, Ethnicity, and Criminal Justice in Canada". *Crime and Justice*, 21: 469-522. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199859016.013.020>

- Sari, C. M. A., (2020). "Rawls's Theory of Justice and its Relevance in Analyzing Injustice on Ethnic Phenomenon". *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7 (3): 210–218. <https://doi.org/10.29333/ejecs/497>
- Shelby, T., (2004). "Race and Ethnicity, Race and Social Justice: Rawlsian Considerations". *Fordham Law Review*, 72: 1697-1714. <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol72/iss5/15>
- Talebi, A. & Alizade, S., (2018). "A Phonological Study of Discrimination and Ethnic Inequality: Case Study of Kurdish University Students' Experiences". *Iranian Journal of Sociology*, 19 (34): 1-25. <https://doi.org/10.22034/JSI.2018.38235>. (In Persian)
- Talisse, R. B., (2001). *On Rawls, A Liberal Theory of Justice and Justification*. Translate by: Khashayar Deihimi. Tehran: Nashernow. (In Persian)
- Wolff, J., (1977). *Understanding Rawls*. New Jersey: Princeton University Press.
- Yaghoobi, D., (2009). *Iranians' Perception of Justice*. Tehran: Jameeshnasan. (In Persian)
- Yildiz, K. & Taysi, T. B., (2007). *The Kurds in Iran (the past, present and future)*. London: Pluto Press.